

XALQ TƏBABƏTİNİN İZİ İLƏ: AĞCAQAYIN, DAZIOTU, ƏNGİNAR, ƏRKÜDE

Xülasə

Xalq təbabəti şifahi xalq ənənəsinin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Xalq təbabəti xalqın məişətinin, adət-ənənələrinin, onun gündəlik həyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Xalq təbabətinin praktiki əhəmiyyətinin araşdırılması, bütövlükdə müxtəlif ayinlərlə icra edilən bu son dərəcə mürəkkəb sistemin öyrənilməsi kimi də lazımlıdır. Türkcəyələrin yaranmasına rəvac verən bir çox üsullarla yanaşı bitkilərin, meyvə və tərəvəzlərin şəfali nəsnə kimi istifadəsini mütləq nəzərə almaq lazımdır. Məqalədə xalq təbabətində dərman kimi, şəfali vasitə kimi istifadə olunan ot və bitkilərdən söhbət açılır. Əlbəttə, onların şəfaverici funksiyalarının olması min illərin təcrübəsinin nəticəsidir. Yəni min illər boyu insanlar bu bitkilərdən öz müalicə praktikalarında istifadə etmişlər. Bu təcrübə bir bilik formasında ümumiləşərək şifahi şəkildə, yaddaşlarda qorunaraq əsrlərdən keçib gələrək müasir dövrümüzə yaşamaq hüququ qazanmışlar.

Müəllif əsasən xalq yaddaşında yaşayan ağcaqayın, dağıotu, ənginar və ərküde bitkilərini tədqiqatına obyekt olaraq seçmişdir. Məqalə çox maraqlı bir quruluşa malikdir. Burada ağcaqayın, daziotu, ənginar və ərküdenin xalq təbabətindəki yeri araşdırılmazdan əvvəl, bu sözlərin etimologiyasına nəzər salınır. Bu anlayışların mifoloji təsəvvürlərdəki yeri öyrənilir. Məqalə çox böyük praktik əhəmiyyətə malikdir. Müəllifin bu tədqiqat zamanı gəldiyi nəticələr elmidir və yeniliyi ilə fərqlənir. Burada həm də tədqiqatın predmetinə yanaşma üsulları da yeni və fərqlidir.

Açar sözlər: xalq təbabəti, etimologiya, ağcaqayın, daziotu, ərküde

İnsana hava, balığa su lazım olduğu kimi, ağaca da işıq lazımdır. Öz kökləri ilə yerin dərin qatlarına keçən ağac; öz budaqları ilə göylərə yüksələrək bizi səmaya, ulduzlara bağlayır.

Antuan de Sent-Ekzüperi

Ağcaqayın/Akcağac/Acer/Klen/Yavor/Yavru Ağac! Ümumiyyətlə, ağac harmoniyanın, doğumun, intibahın, ölümsüzlüyün rəmzidir. Ağcaqayın; inanılmaz gözəlliyə malik olan, müqəddəs hesab edilən bir ağacdır. Rus dilində Klen, Latın dilində Acer adlanan 150-dən çox növü olan, Kanadanın bayrağını bəzəyən bu ağacın yarpaqları Çinar ağacının yarpaqlarına bənzəyir, insan əli kimi beş barmaqlı quruluşa malik olaraq, insanın beş hissiyatını simvolizə edir və payızda sarı, narıncı, qırmızı rənglərə boyanır. Əfsanəyə görə Ağcaqayın əslində gözəl, çox gənc bir oğlan uşağı olub. Lənətləndikdən sonra gözəl bir ağaca çevrilib. Ona görə də bu ağacı kəsmək, kəsib yandırmaq, ondan tabut hazırlamaq, torpağın altına dəfn etmək olmaz. Belə hərəklər insanı öldürüb, yandırmığa, məhv etməyə bərabər tutulur. Qam şaman davulu oğlaq dərisi ilə pərdələnir. Ağcağacdən hazırlanmış toxmağı var. Dairəsi və ya çərçivəsi isə Qayın ağacından düzəldilir.

Akcağac/Ağcaqayın türk xalqlarının inancında; kökləri çox dərnlikdə olub, zirvəsi isə Ağ ulduza çatan bir dünya ağacı simvolu kimi təsvir olunub. Həm də Ağ ulduzdan gəldiklərinə inanan babalarımız bu ağacı özlərinin soy ağacı, həyat ağacı hesab ediblər. Altay türklərində Qayın ağacının altında yatan “Gənc oğlan” əfsanəsi var. “Bay Kayın” adlanan ağac; Altay türklərində doğum, düyün, bayram tədbirlərində, şaman ayinlərində mühüm yer tutur. Onların inancına görə bu ağac Umay Ana ilə birlikdə göydən, Ağ ulduzdan gəlmişdi və Tanrı ilə insan arasında bir əlaqə vasitəsi idi. Şor türkləri Qayın ağacının altında dağ və su ruhları üçün ayinlər icra edərlərmiş. Bir çox türk xalqlarının söyləncələrində, boy nişanlarında Akcağaca/ Ağcaqayına rast gəlirik.

“Defter-i Cengiz-Nāme”de Boy Nişanları ve Damgalar 567 Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011

Çagan: “öreñgi, akça ağaç” (TTAS/III: 398). Cengiznameden-Cengiz’in belge olarak verdiđi damga Ordaç Bey: Kayın, şahin, kuş kaburgası”.

“Kara Kula, koruyucu ruhu öldürülünce hasta oluyor ve karısı ve Erlik’in kızı olan Kara – Taacı, kara şamandan onu iyileştirmek için yardım istemeyi düşünüyor: “Kara-Taacı yedi kat yeraltında Akçaağaç kabuğundan davuluyla Tordoor şamanı getirip şaman töreni yaptırsak bir faydası olur mu? dedi” (4680’den itibaren). Devamında, getirilen şamanın, sonuçsuz kalan ayini, ayrıntılı tanımlanmaktadır (1).

Serblərin inancına görə Ağcaqayını qış fəslində belə ən günahsız biri səmimi qəlbədən qucaqlayarsa; həmin an ağac yaşllaşar. Və ya çox cinayət işləmiş, çox günahkar biri ağaca toxunarsa o an yaşıl olan ağac quruyar. Belarusiyada Troitsadan əvvəlki şənbə günü “Klenovoy” adlanır. İngiltərədə də qədimdən bu günə qədər Ağcaqayın müqəddəs və uzunömürlülüyün simvolu sayılıb. XIX əsrdə Vest-Qrinsted parkında bir Ağcaqayın ağacını kəsilməsinə qərar verilib. Həmin ərazidə yaşayan qadınlar yığışaraq həmin ağacın kəsilməsinə etiraz ediblər və əgər ağac kəsilərsə həmin qəsəbədə doğulan uşaqların ömürlərinin çox qısa olacağını bildiriblər.

Maraqlısı isə odur ki, lənətləndikdən sonra Ağcaqayın ağacına çevrilmiş bu ağacı istər qərbi, istər şərq slavyanlar “Yavor, yavoroçek, sinoçik” adlandırırlar və dəfn mərasimində dünyasını dəyişmiş gəncə elə “Yavor, yavoroçek, sinoçik”deyə də müraciət edib oxşayırlar.

Yuxarıda demişdik ki, Ağcaqayın lənətlənərək ağaca çevrilmiş gənc oğlandır. Bu ağacın adının hansı dildə olmasına baxmayaraq türkcə daha dəqiq anlaşılır və eyni məna kəsb edir. Məsələn: Klen sözündə “Ak-Ağ oğlan”, Yavor sözündə “yavru”, Acer sözündə isə “Ak Er” sözü gizlidir ki, hər biri elə Ağca Qayın deməkdir. Qayın dedikdə də söhbətin oğlandan, kişidən getməsi bəlli olur.

Daziotu. Daziotu bitkisi; latın d. olan *hypericin* sözündən götürülüb və *Hypericum*, rus d. isə зверобо́й adlanır. Bitkinin tərkibində antrasenin təsirindən yaranan qırmızı piqment və hiperforin var. Bu birləşmə qədim dövrdən bu günə kimi depressiyaların müalicəsində müvəffəqiyyətlə istifadə edilir, psixovegetativ pozuntularda, depressiv vəziyyətlərdə, qorxu və həyəcan hissləri zamanı qəbul edilir.

Daziotu preparatlarının sinir sistemə təsiri antik dövrlərdən məlumdur və bu bitki haqqında Qədim Misir papiruslarında yazılıb, Hippokrat, İbnsina, Parasels kimi alimlər, filosof və loğmanlar yazmışlar.

Depressiya, həyəcan hissi, yuxusuzluğu aradan qaldırmaq üçün bu bitkidən alınan dərmanlar; ilk dəfə 1998-ci ildə Almaniyada, 1999-cu ildə isə Avstriyada lisenziyalaşdırıldı və tez bir zamanda öz müsbət təsirinə görə populyarlaşdı. ru.wikipedia.org

Məsələn ənənəvi antidepressantlar alan pasiyentlər üçün daziotu/ *Hypericum perforatum* preparatları, bitki mənşəli, alternativ müalicə kimi verilə bilər.

Daziotunun antik dövrlərdən insanlara məlum olması, onun depressiyaları, qorxu və həyəcan hissini aradan qaldırması xüsusiyyətlərinə görə bu bitki haqqında bir çox əfsənələr yaranıb, onun mistik qüvvəyə malik olmasına inanılıb. Beləki bu bitkinin günəşin yay yüksək duruşu vaxtı, 21-22 iyunda çiçəkləməsinə görə kilsə onu İoan Krestitel (24 iyun İoan Krestitelin ad günü) ilə əlaqələndirib. Müxtəlif dövrlərdə müqəddəs İoan, müqəddəs Con kimi adlarla tanınıb.

Daziotunun tərkibindəki qırmızı piqmentə görə onu; İsus Xristosun, İoanın qanı, qanlı ot, qırmızı ot da adlandırırlar. Sevgi fallarında istifadə edilib- gənc oğlan və qızlar onun gövdəsini əllərində burub əzərdilər, əgər qırmızı rəng şirə çıxsa demək düşündüyü insan onu sevir, rəngsiz şirə çıxardısa sevməməsinə işarə olduğuna inanırdı (2).

Türk d. Sarı kantaron (*Hypericum perforatum*), Kılıç otu, Mayasil otu və Qoyunqıran/Koyunkıran olaraq da bilinir, sarı kantarongillər (*Hypericaceae*) fəilyasına daxil bir bitki türü (3).

Azərbaycan d. Daziotu, tükəcə qoyunqıran, rus d. isə зверобо́й adlanan bu bitki adlanmasına görə bir az yuxarıda göstərilən əfsənələri doğrultmur. Əksinə bu adlarda bir “daz”laşma, “heyvanların ölümü” anlayışı ortaya çıxır. Bəs nə üçün müqəddəslərlə, qara qüvvələri qovmaqla və müalicəvi təsirə malik olması ilə məşhur olan bu mistik bitki Daziotu adlandırılınsın.

Bir sıra alimlərin müşahidələrinə görə açıq çöldə, həm də daziotunun üstünlük təşkil etdiyi sahələrdə otlayan, açıq rəngli tükü, dərisi olan heyvanların (qoyun və quzuların) qulaqlarında, dodaqlarında, göz qapaqlarında dərisi qızarıyır, dərialtı toxuma ödemləşir. Proses yayılaraq gözü, burun boşluğunun selikli qişasını zədələyir. Heyvanın görməsində, qidalanma və suvarılmasında xoşagəlməyən problemlər yaranır. Çox zaman heyvanların belinin dərisi zədələnir və qaşıntı ilə müşayiət olunur. Onların vəziyyəti pisləşir, mədə-bağırsağ traktı, ürək fəaliyyəti və tənəffüsü pozulur, selikli qişalarda sarılıq olur, ağır hallarda isə heyvanlar ağ ciyərin ödemindən, ürək çatışmamazlığında ölür.

Bu cür problemlərin yaranmasını daziotu yeyən heyvanların orqanizminə ultrabənövşəyi şüaların (ən çox da uzundalğalı) təsiri və daziotunun tərkibindəki bioloji aktiv maddələr olur. Daziotu bitkisi dəri örtüyünün ultrabənövşəyi şüalara həssaslığını artırır. Ən çox da ağ örtüyə malik olan və albinos heyvanlarda bu problem daha qabarıq nəzərə çarpır. (Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, daziotu preparatları və dəmləməli qəbul edən adamlar da fotosensibilizasiyadan qorunmaq üçün, günəş altında çox gəzməməlidir və ya günəşdən qorunmaq üçün kremlərdən istifadə etməlidir.) (4, 142)

Daz sözü bildiyimiz kimi əsasən saç, bəzən isə ot bitməyən yerlərə deyilir. Mahmud Kaşğarinin də lüğətində “daz” sözünün oğuzlara aid olduğu yazılır. Aluk=keçəl, daz (oğuzca).(5)

Alimlərin və heyvandarların müşayiətinə görə daziotu yeyən heyvanların qulaqlarında, burun və dodaqlarında, göz qapaqlarında, bel nahiyəsində yaranan yaraların; sonradan nahiyəvi olaraq tükü tökülür və nekrozlaşmış sahələr əmələ gəlir! **Dazlaşır!**

Demək əcdadlarımız daziotu bitkisinin bu xüsusiyyətlərini çox dəqiqliklə biliblər və ona görə də Oğuz babalarımız bu bitkini məhz **Daziotu və ya Qoyunqıran** adlandırıblar.

Ənginar/Cynara. Ənginar bitkisi 5000 ildən artıq bir vaxtdır ki, insanlara məlumdur. Onun haqqında min illərdir əfsanələr söylənir, şəfaverici xüsusiyyətləri haqqında tarixçilər və təbiətşünaslar tərəfindən məlumatlar yazılıb, rəsmləri çəkilib. Bu gün də alimlər tərəfindən ənginardan müalicəvi dərmanlar alınır və müvəffəqiyyətlə istifadə edilir. Ənginarın qurudulmuş yarpaqları, çiçəkləri, kökü, toxumları və şirəsi- qaraciyər hüceyrələrini bərpa edir, onları toksinlərdən qoruyur, zərərli maddələrdən təmizləyir, maddələr mübadiləsini tənzimləyir, tərkibində olan sinarin aterosklerozun inkişafının qarşısını alır. Sinarinin eyni zamanda ödqovucu və sidikqovucu təsiri var, ən güclü təbii antioksidantdır. C vitamini ilə birlikdə sərbəst radikalların fəaliyyətini neytrallaşdırır, vaxtından əvvəl yaşlanmanın, ürək-damar xəstəliklərinin və xərçəng hüceyrələrinin yaranmasının qarşısını alır, qan təzyiqi, diabet xəstəliyinin kompleks müalicəsində, cinsi fəallığın artırılmasında dərman bitkisi kimi istifadə edilir.

Ənginarın ilk elmi təsviri Teofrasta aiddir (e.ə. 371–287) (6).

Ənginarın tarixi, adının mənşəyi və miqlər haqqında bəzi məlumatlar:

“F.A. Brokqauz və İ.A. Efrona görə: artışok (yəni Ənginar) Ərəb sözü olan “ardi-schauki” sözündən alınıb. Yunan dilində Cynara adlanan bu bitkinin elə həmin dildə mənasının “κύον”, yəni “köpək” demək olduğu yazılır. Çünki onun ləçəkləri köpək dişinə bənzədiyi və tikanlı olduğuna görə həm də əli cızdığı üçün Yunan d. “κνώω”, yəni “cızmaq”, “scolymus” və ya “σκόλος” kimi tələffüz edilən “tikan” sözünə bənzəyir (7).

Ənginar; latın d. Cynara) — Asteraceae bitki ailəsinə mənsubdur. Rus d. olan mənəblərə görə; «артишок» sözü İngilis d. olan artichoke, İtalyan d. olan artichico, carciofo sözündən götürülüb ki, o da öz kökünü Ərəb sözü olan al-khurshūf (الخرشوف) sözündən almışdır (8).

Qədim Yunanıstanda çox populyar olan bu bitkiyə əfsanə və miqlər qoşulub. O əfsanələrdən biri Zeusla və ona itaət etməyən sevgilisi ilə bağlıdır. Romada varlıların qidası sayılan ənginar; adətən günəşli yerlərdə bitir.

Egey əfsanələrinə və şair Kvintu Qorasiya Flakkaya görə Ənginar; Zinara adasında yaşayan Kinara adlı gənc bir qız olub. Əfsanədə söylənir ki, Zeus qaedaşı Poseydonun qonağı olarkən sahildə gəzişən gözəl və gənc qız Kinaranı görür. Zeus çox uzun müddət bu gözəl və ölümlü qızı ona yaxınlaşmadan seyr edir. Amma Kinara Zeusdan çəkinib qorxmadan onu yoldan çıxarır. Baş Tanrı qızın gözəlliyinə o qədər məftun olur ki, ona özü ilə birgə Olimpda yaşamağı təklif edir. Kinara bu təkliflə razılaşıyır. Bir gün qız öz anası və evləri üçün darıxır və icazəsiz olaraq öz

əzizlərini və insanları ölümlü dünyada ziyarətə gedir. Kinara qayıtdıqda çox əsəbləşmiş Zeus onu itələyir, qız yıxılır və həmin an heç vaxt yer üzündə görünməmiş olan Ənginar bitkisi bitir. Dedilənə görə bu əfsanə məşhur Roma şairi Qorasi (e.ə. 65–8) tərəfindən qələmə alınıb. Həmin mif F. Rablenin (1494-1553) “Qarqantua və Pantaqrue” romanında da verilib. <http://vsaduidoma.com>”

Adını Kinara adlı gözəl bir qızdan almış Ənginar bitkisi; bəs Azərbaycan dilində nə deməkdir?

Ənginar sözü bizdə nə mənə verir?

Ənginar/Ən-Ki-Nar:

“Ən: ədat. Keyfiyyət bildiren sifətlərin və zərflərin əvvəlinə gətirilərək üstünlük, şiddət bildirir/nədir.az/

Ki: qadın/kadın/qarı/karı sözünün kökündə olub, min illərdir elə qadın mənasında işlədilir (**Ki-** Şumerlərdə yaradıcı ana tanrıça, **Kibela** tanrıça, **Gera/Qera** tanrıça və s.).

Həm də xatırlasaq ki, Ənginar günəşli yerlərdə, ölkələrdə bitir, o zaman dilimizdə günəş mənasında işlədilən **Nar** sözünün də mənası aydın olur.

Kinara- Ənginar bitkisinə çevrilmiş və **ən** günəşli yerlərdə bitən, lənətlənmiş gözəl **Qadın**”!

P.S. Kinara; Zinara adasında yaşayırdı. Xəzər dənizində Böyük Zirə adası var. Sonralar isə bu ada Nargin adlandırıldı. Çox qərribə bir təsadüfdür deyilmi?

Əslində isə mənəblərin yazdığına görə: Nargin və Volf adalarının adı I Pyotr-la bağlıdır. İsveçlə müharibədən sonra buralar ona formaca analoji adları olan Fin körfəzindəki Revel adalarını xatırladı. Nargin ("Nargin" – almanca, "Nartingen" – estonca) "ensiz boğaz" mənasını verir. "Vulf" almancadan tərcümədə "canavar, canavar adası" deməkdir.

Azərbaycanda da bir sıra bölgələrimizdə canavara “ul” deyilir. Bəlkə də estonca "Nartingen" sözü **ensiz boğaz deməkdir, amma bizim dilimizdə və anlayışımızda “Nar”** günəşin rəmzi və bəzi türk xalqlarının dilində elə günəş deməkdir. “Gen/Gin” isə Ötügenin yadigarıdır və bu gün də qadınla bağlı elmlər, xəstəliklər elə eyni terminlə bağlıdır. (Nargin adasından əlavə; “Nar” ilə başlayan bir çox yaşayış yerləri də var: Nardaran adlı kənd Bakının Sabunçu rayonunda, Siyəzən və Qobustan rayonunda var, Narlıq kəndi Sabirabadda, Naroba/Narbağı lənkəranda, Nərcənc-Xaçmazda, Narınclar- Kəlbəcərdə kəndlərimizdir. Nargilə, Narınc, Kinara/Tsinaraya çox bənzər olan Çinara/Çinarə, Gülnar, Gülnara, İnara kimi xanım adlarımızda, Azərbaycanda günəşin, bəzən alovun simvolu olan Nar meyvəsinin, Tatar, Çuvaş, Mokşa, Çuvaş, Udmurt, Başqırt, Erzya türklərinin 22 dekabrda keçirdiyi Nardoğan bayramının adında yəqin ki, açılmayan çox sirlər var!

Ərkudə/Müqəddəs Vitex/Ər/Ar Kuday. Ərkudə; latın d. Vitex agnus-castus bitkisi qədim zamanlardan müalicəvi dərman bitkisi kimi məlumdur. Bu bitki; Müqəddəs Vitex, İbrahim ağacı, Saf quzu, Saf, toxunulmayan qoyun, yabanı bibər, Monax bibəri və digər adlarla tanınır. Dəmləmələr və müxtəlif formalarda sinir sistemi, sonsuzluq, cinsi pozuntular zamanı istifadə olunur. Qədimdə onun budaqlarını yatağın altına bel tərəfdən qoyarmışlar ki, polyusiyaların və müxtəlif cinsi xəstəliklərin qarşısını alsın, toz halına salınmış meyvəsini ərinmiş yağ ilə qatıb testislərin iltihabının, bərkiməsinin müalicəsində istifadə edərmişlər (9).

Çex d. mnišský pepř , yəni Monax bibəri, “Vitex agnus-castus” [Rystonová 2007: 336], “jezuitské thé”, “jezuitský čaj”, yəni “İezuit” çayı, (букв. «иезуитский чай») Paraqvay Çobanpüskülü “Ilex paraguariensis”, “jezuitský ořeh” İezuit qozu, “Çilim Trapa”[Ibid.: 212] kimi adlarla tanınır (10, 13).Dodaqçiçəklilərə- Lamiaceae ailəsinə mənsub olan Ərkudə, Müqəddəs Vitex, İbrahim ağacı, Saf quzu, Saf, toxunulmayan qoyun, yabanı bibər, Monax bibəri/Vitex agnus-castus, “Müqəddəs ananın çarpayısının samanı” kimi adlarla tanınan bu mistik və eyni zamanda şəfəverici bitki; çox-çox qədimlərdən məlum idi ki, kişilərdə cinsi instinkkini azaldır. Ona görə də orta insan ömrü qədər 55-62 il yaşayan Ərkudəyə məhz Müqəddəs, Saf, Toxunulmamış, İffətli, Tərbiyəli quzu kimi adlar verilib.

Əfsanəyə görə, Hera Samos adasında Ərkudə/İbrahim ağacının ağacının altında doğulub. Bir dəfə Samos adasında Zeusla Hera İbrahim ağacının altında bir araya gəlir. Hera həmin adanın şimalında axan müqəddəs İmbrasos çayında çimir və onun iffəti bərpa olunur. Məşhur Tonay bayramı zamanı tanrıçanın kult obrazı ətrafında İbrahim ağacı budaqları qoyulur ki, həmin qeyri adi hadisəni xatırlatsınlar. Qədim Yunanıstanda Ərkudə bitkisi budağı və ya meyvəsi; təmiz, iffətli

nigahın simvolu hesab edilirdi. Antik dövrlərdə hələ mlum ii ki, Ərkudə bitkisi kişilərdə adi və sərxoş vəziyyətdə kontrolsuz cinsi münasibətləri idarə edir. Amma qadınlarda tam fərqli təsirə malikdir Ərkudə. Bu gün də Vitex agnus castus bitkisindən alınan məhlul və tabletlər qadınlarda klimakterik sindrom, alqodismenoreya, amenoreya, mastopatiya kimi xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilir. www.botanichka.ru

Yuxarıdakı əfsanələr və Ərkudənin digər adları ilə tanış olduqda aydın olur ki, bu bitkidən kişilərin istifadəsi; onları daha məsuliyyətli, daha diqqətli, daha iffətli edir. Çılgınlığı, temperamenti azaldır və onları hardasa müqəddəsləşdirir, tanrısallaşdırır.

Bəs Azərbaycan dilində Ərkudə sözünü necə analiz etmək olar, hər sözün yaranmasında və yaşamasında əməyi olan Oğuz babalarımız nə üçün bu bitkini məhz Ərkudə adlandırır?

Ərkudə sözünü iki hecaya bölmək olar: Ər və Kudə. Ər sözü isim olub mənası- Arvadın qanuni və məhrəm yoldaşı olan kişi; zövc. sif. və is. Sözüdə möhkəm, mərd; qəhrəman, igid, qoçaq. Yəni burada söhbətin məhz kişidən gətirdiyi aydın bilinir və dilimizdə “ər” elə kişi cinsində olan adam deməkdir.

Bəs Kudə/Kuda nə deməkdir?

Türk d. olan mənbələrə görə: Kelime Kökeni Eski Türkçe kut sözcüğünden evrilmiştir. kut "tanrısal rahmet, baht, talih" Orhun Yazıtları (735) www.etimolojiturkce.com

Kut, Kuday, Xuday türk mifologiyasında (Altay, Qazax, Tatar, Qırğız, Xakas) insanı, təbiəti və bütün canlıları yaradan baş tanrıdır (11).

Demək Ərkudə sözünün mənası aydın oldu: Ərkudə; çəlgınlıqan, ehtirasdan uzaq, Tanrısallaşmış və müqəddəsləşmiş kişi/adam!

P.S. Vitex sözü isə latın d. olan “viere” sözündən alınıb ki, mənası toxumaq, hörmək, ilgəkləmək deməkdir. Çünki ərkudənin çubuqlarından zənbil və bir çox əşyalar hazırlanmış. www.botanichka.ru

Burada da “viere” sözü ilə eyniləşən bir əyirmək sözü diqqəti cəlb edir. Dilimizdə əymək, əyirmək deyə bir feil var. Bu gün də eyni mənalarda işlənir. Viere sözü ilə əyir/eyir/eymek/eyirmek biri digərindən tğrənmiş sözlərdir. Mahmud Kaşğarının lüğətində də bu söz eyni mənada göstərilir: Əgir==sövq etmək, döndərmək; əyirmək; çevirmək; mühasirə etmək. I, 229-14. ~di I, 229-9, 229-10, 229-11, 229-13

“Vitex agnus castus” bitkisinin adında bir kastrasiya sözü ilə eyni kökdən olan “castus” (alman d. castriren, latın d. castrare), rus d. isə “оскопляют, охолостить” “kastrasiya” etmək deməkdir Mənbə: «Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка». Чудинов А.Н., 1910) sözü də var ki, Kaşğarının lüğətindəki “ərət” sözü ilə tanış oluqda çox mənalı yənə də işığa çıxmış olur.

Ərət==xayanı çıxarmaq, axtalamaq; uşağı sünnət etmək, kişilər cərgəsinə qoşmaq. Вах\ әрәдһ-, арит-. ~ti 1,252-5. / Ər=ər, adam, kişi./ (5)

Ədəbiyyat

1. Çoruhlu Y. Sanat tarixi'ne yansımalarıyla Altay destanı Maaday Kara'da mitsel motiflər // VI Uluslararası Koroğlu sempozyumu. Bildiri kitabı. Bolu: Abant İzzet Baysal Universiteti, 2016, s.783-817
2. www.turkcebilgi.com
3. Орлов Б.Н., Гелашвили Д.Б., Ибрагимов А.К. Ядовитые животные и растения СССР. Москва: Высшая школа, 1990
4. Kaşğari M. Divanü Lüğat-it-Türk. 4 cildə. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı: Ozan, 2006
5. <https://legendsplants.wordpress.com>
6. Энциклопедический Словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона-1890-1907

7. <https://ru.wikipedia.org>
8. Ефремов А.П., Шретер А.И. Травник для мужчин. Москва: Асадаль, 1996, с. 50-51
- 9.
10. Синица Н.А. Образы христианских служителей культа в славянских народных названиях растений. , Екатеринбург: Уральский федеральный университет, 2014
11. Сагалаев А.М. Урало-алтайская мифология: Символ и архетип. Новосибирск: Наука, 1991

Ф.Рустамова

**По следам народной медицины: клен,
зверобой, артишок, орхидея
Резюме**

Народная медицина составляет важную часть устной народной традиции. Народная медицина является неотъемлемой частью повседневной жизни людей, их истории, прошлого и народного быта. Изучение практического значения народной медицины также необходимо, так как изучение этой чрезвычайно сложной системы, которая реализуется на различных церемониях и обрядах, приведет к интересным и значимым научным результатам. В дополнение ко многим методам, поощряющим формирование знахарства, необходимо учитывать использование растений, фруктов и овощей в качестве лечебного источника. В статье рассматриваются травы и растения, используемые в качестве лекарственного растительного средства в народной медицине. Конечно, их лечебные функции являются результатом тысячелетнего опыта. То есть на протяжении тысячелетий люди использовали эти растения в своих целительных практиках.

Этот опыт обычно используется в форме знания, которое прошло через века и было сохранено в памяти, в устной форме и дошло до нашего времени. Автор выбрал в качестве объекта исследования такие растения и деревья, как клен, зверобой, артишок и орхидею. Статья обладает очень интересной структурой. Автор в первую очередь затрагивает этимологию этих слов, а также место этих растений и деревьев в культуре разных народов и их народной медицине. Затем эти понятия изучаются в мифологическом аспекте. Статья имеет большое практическое значение. Выводы автора в ходе этого исследования и отличаются научным подходом и своей новизной.

Ключевые слова: народная медицина, этимология, береза, зверобой, орхидея

F.Rustamova

**About traditional medicine: maple,
St. John's wort, artichoke, orchid**

Summary

Traditional medicine takes an important place in oral national tradition. Traditional medicine is an integral part of everyday life of people, their history, last and national life. Studying of practical value of traditional medicine is also necessary as studying of this extremely complex system which is implemented at various ceremonies will result in interesting and significant scientific results. In addition to many methods encouraging sorcery formation it is necessary to consider use of plants, fruit and vegetables as a medical source. In article the herbs and plants used as medicinal vegetable means in traditional medicine are considered. Of course, their medical

functions are result of thousand-year experience. That is throughout the millennia people used these plants in the salutary practitioners. This experience is usually used in the form of knowledge which passed through centuries and was kept in memory, in an oral form and reached our time. The author chose as a research object such plants and trees as a maple, a St. John's wort, an artichoke and an orchid. Article has very interesting structure.

The author first of all mentions etymology of these words, and the place of these plants and trees in the culture of the different people and their traditional medicine. Then these concepts are studied in mythological aspect. Article has great practical value. The author's conclusions during this research also differ in scientific approach and the novelty.

Keywords: traditional medicine, etymology, birch, St. John's wort, orchid

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 05.04.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 06.05.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Ramazanova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur